

Keele-Aavikust

Ülev Rattur

Emakeele Seltsi liige

Aavik kui lapsepõlvesõber

Minu isa Harry Rattur (1880–1952) sündis Maasi vallas Ida-Saaremaal ning oli keeleteadlase Johannes Aaviku ja luuletaja Villem Grünthal-Ridala lapsepõlvesõber. Hiljem Tartus olid Aavik ja Ridala minu isa perekonnasõbrad ja külastasid meid tihti Tammeväljal Kesk-Kaare tänavas.

Nii Aavik kui ka Ridala kinkisid minu isale sageli oma teoseid, kuhu kirjutasid alati sisse pühenduse kauaaegse sõpruse tähistamiseks. Hoolimata kahekordselt ülekäinud sõjamõllust on mul need pühendusega raamatud suurelt osalt säilinud, näiteks V. Ridala luuletuskogu „Tuules ja tormis” (1927) ja J. Aaviku mahukas „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika” (1936).

Kui Ridala 1942. aasta jaanuaris Helsingis südamehaigusse suri, ütles minu isa, et Aavik elab tema ootamatut lahkumist väga raskesti üle. Mitte ühtki teist sõpra ega kultuuritegelast polevat Aavik nii sügavasti leinanud.

Aavik ja Juhani Aho laastud

Johannes Aavik oli Juhani Aho laastude suur austaja ning tõlkija. Eriti kiitis ta minu isale laastu „Sasu Punanen”: vähestel lehekülgedel nii suurejoonelise kunstilise tüübi loomiseks oli ainult Juhani Aho võimeline. Aavikule kui suurele saunasõbrale oli Sasu Punase kui Soome saunakultuuri hiilgava esindaja meisterlik kujutus lähedane.

Eriti kõrgelt hindas Aavik ka Juhani Aho lüürilisi laaste. Ta pidas neid soome kirjanduse kõige stiilipeenemaks saavutuseks maailmakirjanduses ja arvas, et ainult Aho laastude harukordselt sügav ning eripärane rahvuslik kunstiline laad takistab teistel rahvastel nende väärtust täielikult mõistmast.

Aavik ja kriminaalromaanid

Kriminaalromaanid olid Johannes Aaviku suur hobi ja suur nõrkus. Juba noormeheas kuulusid need tema lemmiklektüüri hulka. Andes välja „Hirmu ja õuduse juttude” seeriat, valis ta ka sinna eeskätt kriminaalse sisuga jutte. Muide, seeria kaanepilt on Aaviku enda joonistatud. Seda tehes on ta oma kriminaalia fantaasiatele andnud üpris vaba voli.

1944. aasta sügisel leidsin Tallinnas Aaviku elumaja kuurist Ülemiste tänavas paki ingliskeelseid kriminaalromaane. Aavik oli need kõik hoolega läbi lugenud. Seda tõendasid väikesed pliiatsikriipsukesed üksikute inglise keele sõnade all, mis lugemisel millegipärast Aaviku tähelepanu olid äratanud. Igal leheküljel leidis kriipsukesi.

Ja mis kõige olulisem, Aaviku kriminaalhuvi on andnud tõuke ka tema uudissõnade loominguks: relv, roim, mõrv, laip, kolp, sark, julm, reetma jne.

Aavik ja viiul

Johannes Aavik armastas viiulimängu kuulata ja oskas ka ise viiulit mängida. Meie perekonda külastades oli Aavikul viiul sageli kaasas ja ta mängis meile. Aaviku lemmikhelitöö, mida ta alati kindlasti mängis, oli Robert Schumanni „Unistus” („Träumerei”).

Tol ajal olid Tartus olemas ainult tummfilmikinod ja igal kinol oli oma väike orkester, kes tegi filmile saatemuusikat. Aavik rääkis meile end ühes kesklinna kinos käivat ainult kellegi ülihea viiuldaja pärast: ta istub toolile, ei vaatagi filmi, paneb kohe silmad kinni ja kuulab ainult seda imeliselt kauni tooniga viiuldajat.

Too harukordselt hea viiuldaja oli tuntud vene viiulikunstnik Šamõko, kelle foto oli enne sõda meie perekonnaalbumis. Tsaariajal andis ta kontserte oma ringreisidel üle kogu Venemaa. Enamlaste eest põgenes Šamõko Eestisse ja oli siin kui väga väikeses riigis sunnitud peale kontsertide andmise teenima ka kinoorkestris mängimisega. Stalini ajal ta represseeriti ja oli vangis Valgevenemaal. Mehe edasine saatus on teadmata.

Aavik ja elekter

Meid külastades meeldis Johannes Aavikule väga, et meie majakeses puudus elektrivalgustus. Elekter oli Aaviku meelest toores, häiriv ja lugemisel-kirjutamisel silmadele koguni kahjulik, petrooleumilambi

paiste aga meeldivalt pehme ning mahe, otsekui valgusest samet. Aavik väitis, et ka vaimne töö edeneb petrooleumilambi mõnusal valgel paremini. Sedasama on väitnud ka mõned teised petrooleumivalgusega harjunud vanapõlve kultuuritegelased.

Aavik ja erootika

1944. aasta sügisel leidsin Johannes Aaviku elumaja kuurist Tallinnas Ülemiste tänavas „Olioni” numbri, kus oli väike Jaan Vahtra artikkel. Selles kirjeldab Vahtra üht tüüpilist Pariisi öökabareed, mida ta oli külastanud. Ka frivoolse pildi oli Vahtra juurde joonistanud.

„Olioni” lehekülgedel olid laiad valged servad ja ka muidu oli leheküljel vaba ruumi. Kogu selle vaba ruumi oli Aavik täis kirjutanud vihaseid märkusi Vahtra artikli kohta. See olevat nilbe ning rõve. Säärast kõlblusvastast kirjatööd polevat tohtinud avaldada. Kõlvatud artiklid hävitavad eesti rahva moraali, viivad rahva põhja ja süstivad eriti noorsoosse sugulist lodevust. Ainult Ll-Eestile võivad säherdused ebakõlblad sulemõnitused meeldida. (Lühendile Ll tuleb Aaviku teostes antud seletuse järgi lisada üks o keskele ja veel üks l lõppu.)

Aaviku sündsusmeel oli üldse omapärane. Näiteks Baudelaire'i „Raibet” hindas ta väga kõrgelt. See olevat tänapäeva modernsete amoraalsustega võrreldes õige puhas ning eetiline luuletus. Aavik koguni tõlkis „Raibe” eesti keelde ja avaldas tõlke trükis.

„Ruthi” Aavik vanemas eas häbenes ja ütles meie perekonnas, et see oli ainult nooruse rumalus.

Oma abikaasa kohta ütles Aavik: „Ma abiellusin selle noore naisega ainult sellepärast, et ta rääkis minuga väga ilusasti.”

Aavik ja alkohol

Minu isa ja ema ei tarvitanud üldse alkoholi. Nad kandsid minu ja minu õe nime Karskuse Kuldraamatusse, millega võtsid endale pidulikult kohustuse, et nad ka meile, oma lastele, kunagi alkoholi ei paku. Vastu said vanemad kummalegi lapsele Eesti Karskusliidu kunstiliselt kujundatud nimelise diplomi.

Eeltoodut arvestades oli suur ebameeldiv üllatus, et minu isa tuli kord ootamatult koju ebakaines olekus. Selgus, et ta oli Johannes Aavikuga linnas kokku saanud ja Aavik oli kutsunud ta restorani, kus nad olid natuke pummeldanud.

Minu ema oli väga vihane ja ütles, et kui selline asi veel kordub, siis ei luba ta Aavikul enam üldse meie kodu Tartu Tammeväljal külastada. Asi ei kordunud ja Aavik käis laupäevaõhtuti endist viisi meie pool.

Minu vanematel oli hästi teada, et Aavik on suur õllesõber. See pärast otsustasid nad Aavikule õlle suhtes vastu tulla. Ühel laupäeval oligi õlu Aaviku ees laual, joomiseks väheldane õlleklaas. Kuid minu vanemad ei teadnud täpselt Aaviku kombeid ning nõudeid. Õllejoomine oli Aavikule otsekui püha rituaal.

Kui Aavik õlleklaasi nägi, vihastus ta kangesti, haaras õlleklaasi ja tegi liigutuse, nagu tahaks selle virutada vastu seinu. Kokutades seletas ta, et keeldub klaasist õlut joomast. Kui Aavik ärritus, siis muutus tema kõne alati kokutavaks.

Järgmiseks laupäevaks ostsid minu vanemad suurest Jürgensi lauanõude ärist Vana ja Aia tänava (Ülikooli ja Vanemuise tänava) nurgalt Aaviku tarvis suure ning uhke Baieri õllekannu, mille külgedel olid ilusad värvilised reljeefid Baieri rahva elust. Sellest kannust jõi Aavik õlut suure mõnuga.

Aavik Tõnissonist

Kord andis Johannes Aavik oma hinnangu Jaan Tõnissonile. Ta ütles, et hindab Jaan Tõnissoni eesti riigimeestest kõige rohkem. Oma mõnevõrra autoritaarsest ning ägedast iseloomust hoolimata on Tõnisson poliitiliselt siiski veendunud demokraat, läbini ideeline, aus ning hea, isegi kaastundlik inimene. Ei ole rahaahne ega tee korrupsiooni. Egoism on talle võõras.

Seda kõike tunnistas Aavik, kuigi Tõnisson oli üldiselt tuntud kui keeleline vanameelne ja Aaviku keeleuuenduse äge vastane. Juba tsaari ajal astus Tõnisson „Postimehes” Aaviku keeleuuenduse vastu resoluutselt välja ega lubanud oma ajalehes uuenduslikku keelt tarvitada Eesti Vabariigi päevilgi.

Aavik parandab keelt

Johannes Aavikul oli kombeks kaasvestleja keelekasutust parandada. Kord tarvitas minu isa Harry Rattur Aavikuga vesteldes keelendit „jalgsi”. Aavik katkestas teda kohe ja ütles, et tuleb tarvitada ainult keelendit „jala”, kuna see on keeleajalooliselt ainuõige vorm.

Aavik väga väsinud

Kui Johannes Aavik sai 1934. a Eesti koolide peainspektoriks, siirdus ta elama Tartust Tallinna ja meie perekonna otsene kontakt temaga katkes. Minu isa kirjutas Aavikule, kuid vastust esialgu ei tulnud. Lõpuks tuli kiri Aaviku abikaasalt Aleksandralt. Ta teatas, et Aavikul on uuel ametikohal tohutult palju tööd ja et ta on alati väga väsinud, aega ega jõudu pole isegi kirjadele vastamiseks. Eriti kurnavad on pikad inspekteerimise ringsõidud aasta läbi mööda kogu Eestit.

Ühel päeval teatas minu klassijuhataja Hugo Treffneri Gümnaasiumis kirjandusteadlane Juhan Käosaar, et mõne nädala pärast külastab meie klassijuhatajatundi väga austusväärne külaline – Eesti koolide peainspektor ja suur eesti keeleteadlane Johannes Aavik. Sattusin põnevusse. Minu istekoht oli umbes klassi keskel. Tahtsin teada, kas Aavik mind teiste õpilaste hulgas ka märkab ning ära tunneb. Nagu järgnevast näha, seda ei juhtunud ega saanudki juhtuda.

Aavikule oli klassi ette madalale poodiumile tool pandud. Tool oli asetatud nii, et Aaviku nägu oli õpetajate laua ja tahvli poole ja vasak külg klassi poole.

Aavik tuli, istus toolile ja sulges kohe silmad. Ta jättis pööraselt väsinud inimese mulje. Võis siiski aru saada, et ta ei olnud uinunud, vaid kuulis kõike. Niiviisi istus ta liikumatult kinnisilmi ning näiliselt osavõtmatult tunni lõpuni.

Ilmselt olid haridusministeeriumi bürokraadid koolide peainspektori õlgadele ladunud nii rasked ülesanded, et nende täitmine ületas igäühe reaalsed võimalused. Aavik oli aga väga kohusetundliku loomuga inimene ja püüdis trotslikult siiski kõigega toime tulla. Sellest ka äärmine ülepingutus ning krooniline üleväsimus.

Aavik kingib foto

Kord kolmekümnendatel aastatel nägi minu väike õde Tallinnas Tõnismäel oma ristiisa Johannes Aaviku koduses töökabinetis kirjutuslaual tema fotot ja küsis väikese lapse otsekohesusega:

„Onu Aavik, palun kinkige see pilt mulle.”

Aaviku meelest polnud foto kinkimiseks küllalt õnnestunud ja ta oleks heameelega kinkinud mõne teise, kuid minu õeke soovis millegipärast just seda. Aavik oli sunnitud järele andma. Ta võttis foto raamist välja ja kirjutas tagaküljele:

Pamelale
„Las tantsivad su kergemeelsed jalad.”

Joh. Aavik

Nende sõnadega viitas Aavik sellele, et minu väike õeke õppis Tartus Tiina Kapperi tantsustuudios. Sõnad ise on aga tsitaat Gustav Suitsu luuletusest „Ühele lapsele”.

Aavik oli vihane

Kord viibisime kogu perekonnaga Tallinnas ja ööbisime Aaviku korteris. Minule andis Aavik ööbimiseks oma töökabineti.

Enne magama heitmist vaatasin kabinetis veidi ringi. Huvi äratas kabinetis paksult polsterdatud uks. Märkasin ukse väikest riivikest ja lükkasin selle ilma pikemalt mõtlemata ette.

Hommikul kuulsin läbi une ukse tagant summutatud karjumist. See oli Aavik. Tõusin ruttu üles ja tõmbasin riivi lahti.

Aavik märkas, et riiv tehti lahti ja jäi äkki vait. Tükk aega valitses ukse taga täielik vaikus. Siis lükati uks lahti ja Aavik astus sisse. Näost oli näha, et ta on vihane. Ja küllap põhjendatult. Arvatavasti jäi ta nüüd minu, tühise poisikese pärast haridusministeeriumi tööle hiljaks.

Vabandasin viisakalt ja ütlesin, et olin raskesti magama jäänud ega kuulnud kohe. Aavik ei vastanud midagi. Võttis toolilt oma portfelli ja läks sõna lausumata nohisedes kabinetist välja.

Teadsin väga hästi, et Aavikule ei meeldi, kui tarvitada talle vastumeelseid keelendeid. Siis teeb ta kaasvestlejale pahatihti märkuse. Seepärast arutasin oma lapsearuga tükk aega, kas ma ei oleks pidanud ütleva „sügavasti magama jäänud” asemel „raskesti magama jäänud”.

Aavik 1943

Viimast korda külastas Johannes Aavik meie perekonda Tartus Tammeväljal 1943. aasta sügisel. Viimast korda istus ta meie toas suure perelaua taga oma alatisel kohal akna all.

Aavik oli kuidagi järsult vananenud, väsinud ning haiglasevõitu. Esimest korda märkasime, et Aaviku pea värises. Ja üsna märgatavalt.

Aaviku väsimuse ning haigluse põhjusi võib mõista. Eesti koolide peainspektori amet oleks peale Aaviku ka igale teisele kohusetundlikule

inimesele olnud väga pingutav. 1940. aastal vallandasid kommunistlikud võimud ta rahvusliku meelsuse pärast. Aaviku korter võeti ära midagi asemele andmata ja Aaviku pere oli sunnitud elama suvekodus Ülemiste tänavas. See oli üpris kerge puuehitis, mis talvel oli liiga külm, eriti Aaviku tillukest tütrekest Silviat arvestades. Peale selle oli seal liiga kitsas, sest teine korrus oli talveks täiesti välja ehitamata. Aavikul oli ainult pisike töötuba vaatega pargi mändide poole. Osa Aaviku raamatuid ja muud majakraami oli ruumipuudusel tõstetud kuuri alla.

Mäletan, kuidas minu isa läks Tartus Aavikut saatma. Seisin trepil ja vaatasin neile järele. Mehed läksid väravast välja ja pöörasid mööda Kesk-Kaart vasakule Riia maantee poole: mõlemad saarlased, mõlemad ühevanused, mõlemad lapsepõlvesõbrad, mõlemad ühepikkused, mõlemal vanamoeline ümmarguse põhjaga kõvakaabu peas.

Ma ei aimanud, et minu silmad näevad suurt perekonnasõpra Johannes Aavikut viimast korda.

Aavik 1944

Meie sõjapõgenikest perekond sai augustis 1944 Tallinnas ulualla sugulaste juurde Nõmmel Nurme tänavas, kuid seal oli liiga kitsas. Õnneks kohtas isa linnas Johannes Aavikut, kes soovitas tal minna koos perega elama Aavikute majja Nõmmel Ülemiste tänavas. Meie suureks üllatuseks Aavik ise sel ajal seal ei elanud, kuigi viibis Tallinnas. Ka tema abikaasat, väikest tütart ja abikaasa ema ei olnud seal.

Aavik ajas mingeid meile salapäraseid tundmatuid asju. Isa sai temaga linnas aeg-ajalt kokku, kuid teadis ainult niipalju, et Aavik sõidab mandri ja Saaremaa vahet, käib Tallinnas, kuid koju Ülemiste tänavasse millegipärast ei tule. Nüüd tagantjärele võib arvata, et Aavik korraldas sel kombel enda ning oma perekonna salajast Rootsi-sõitu.

Aaviku pool oli meil teisel korrusel kasutada omaette tuba. See oli kerge laudehitis, mis talvel külma ei pidanud, kuid oli tookordsel soojal sügisel väga mõnus ning õhurikas elamispaik.

Naabertoas elas samuti sõjapõgenikena „Vanemuise” ballettmeister Ida Urbel oma emaga. Aavikute ja Urbelite tutvuse asjaoludest ei tea ma midagi.

Ühel päeval tuli ootamatult Aaviku abikaasa, kuid ainult lühikeseks ajaks, mõneks päevaks. Oli tõsine ning napolisõnaline. Ja just sel ajal tuli teda külastama kirjandusteadlane August Annist. Olen arvamisel, et Annist kui usaldusväärne isik oli Aaviku saadetud. Nähtavasti oli

Annisti ülesandeks Aavikult teateid tuua ja Aavikule teateid vastu viia.

Varsti pärast Tallinna langemist Nõukogude vägede kätte septembrikuus külastasid Aaviku maja ühed imelikud mehed. Nad olid erariides, mõnel nokkmüts, mõnel nahkkuub ja säärikud. Mehed käitusid rangelt nagu tähtsad ametiisikud, uurisid kõiki majaelanikke ja küsisid, kas teame, kuhu Aavikud on läinud.

Aavikute majas elasime kuni tagasisõiduni Tartusse oktoobrikuus.

Aavik varia

Johannes Aavik elas Tartus kolmekümnendate aastate algul praeguses Eesti Loodusuurijate Seltsi majas Struve tänav 2 alumisel korrusel.

Aavik sarnanes näojoontelt Chapliniga. Veelgi enam andsid sarnasust vurrud, mis tuletasid meelde Chaplini (ja ka Hitleri) vurrusid. Eriline oli Aaviku väga sirgeseljaline kõnnak. Minu vanemad heitsid nalja, et kõndivale Aavikule võib kanamuna pealaele panna ja maha see ei kuku. Oma abikaasast oli Aavik lühem, mis torkas eriti silma, kui nad kõrvu kõndisid.

Abiellumisel 1929. a oli aktiivsemaks pooleks Aaviku abikaasa, kes juba noore gümnaasiumiõpilasena hakkas oma eesti keele õpetajat Aavikut tema kodus külastama. Ka siis, kui Aavik enne abiellumist meie perekonda külastas, oli ta juba Aavikuga kaasas.

Aaviku abikaasa oli tõsiselt tuberkuloosihaige, kuid see ei osutunud abiellumisel takistuseks. Aavik oli abielludes ligi viiskümmend, nii et vanusevahe oli kolmkümmend aastat. Abikaasa nimetas Aavikut nii sõnas kui kirjas alati Hanneseks.

Meie peret külastades tervitas Aavik minu ema alati sügava kummarduse ning galantse käesuudlusega. Minule kinkis Aavik alati raha. Kuna see oli metallraha, siis ei saanud summad olla kuigi suured, kuid minule kui vaesele rahata poisile oli see suur asi. Aavik oli minu noorukese õe Pamela ristiisa.

Aaviku käekiri oli lapselik ning algeline. See nähtub näiteks pühendustest, mis ta kirjutas minu isale kingitavatesse raamatutesse.

Aavikul oleksid laupäevaõhtute veetmiseks olnud avatud teadlaste ja kirjanduseliidi kodud kogu Tartus, kuid ta eelistas just oma noorpõlvesõbra tagasihoidlikku kodu. See oli minu meelest suure eesti keeleteadlase Johannes Aaviku väga sümpaatne joon.